

Nevenka TROHA*

BOJ ZA MEJE. SLOVENCİ IN ITALIJANI NA PRIMORSKEM -
V JULIJSKI KRAJINI V LETIH 1945-1954

Primorska - Julijska krajina ob koncu 2. svetovne vojne

Že pred koncem druge svetovne vojne, zlasti pa po njej, sta se pri vprašanju Primorske - Julijske krajine prepletali dve ravni, mednarodna in lokalna. "Tržaško vprašanje" je postajalo eno od svetovnih vprašanj tistega časa. Poleg vprašanja razmejitve med dvema državama in tremi narodi, Italijani, Slovenci in Hrvati, je dobivalo tudi ideološko razsežnost, saj je meja med Jugoslavijo in Italijo postajala meja med dvema blokoma.

Italija je z rapalsko pogodbo leta 1920 priključila več kot četrtno slovenskega narodnega ozemlja. Primorski Slovenci so bili izpostavljeni raznarodovanju, zato je bila sprememba meje usodna za preživetje naroda. Možnost se je odprla z italijanskim napadom na Jugoslavijo in okupacijo t.i. Ljubljanske pokrajine. Osvoboditev je zato za Primorce pomenila predvsem spremembo meje in združitve z matico. Zahteva "ne več Italije" je bila skupna vsem političnim opcijam med njimi. Združeno Slovenijo so v svoje programe vključile tudi vse politične struje v medvojni Sloveniji.

Jugoslovansko in slovensko osvobodilno gibanje je zahtevalo, da samo zasede območje do slovenske etnične meje. Zahodni zavezniki pa so načrtovali, da bi ob koncu vojne na spornem območju vzpostavili svojo zasedbeno oblast. Niso pa si bili enotni glede nadaljnje usode Julijske krajine, saj so bile ZDA bolj naklonjene Italiji, medtem ko je Velika Britanija poskušala doseči sporazum z Jugoslovani in je bila za njeno delitev. Zaradi tako različnih stališč Jugoslovani in Anglo-Američani pred koncem vojne niso uspeli doseči dogovora o črti zasedbe.

Slovenski partizani so skupaj z jugoslovansko 4. armado prve dni maja 1945 prišli na slovenske etnične meje. Nekaj kasneje so v nekatera mesta (Trst, Gorico, Tržič - Monfalcone) zahodno od kasnejše razmejitvene črte prišli tudi zahodni zavezniki. To je bil poleg Koroške in Grčije edini primer dvojne zasedbe v Evropi. A obenem sta se samo tam ob osvobajanju Evrope srečali dve različni armadi. Bistvena razlika med njima pa ni bila v različnih ideoloških usmeritvah, ampak v tem, da je ena od armad tja prišla za umikajočimi se nemškimi enotami in to območje ni bilo "njeno", medtem ko je Jugoslovanska armada bila obenem armada države, ki je to območje zahtevala zase. Te kraje so osvobodili, ker "etnično pripadajo naši domovini."

Prihod jugoslovanskih enot je tamkajšnje prebivalstvo sprejelo z mešanimi občutki. Za skoraj vse Slovence, ki so se že med vojno množično vključili v osvobodilno gibanje, je bila to osvoboditev, ki so jo navdušeno pozdravili, obe-

* Zgodovinarica, dr., znanstvena sodelavka.

nem z delom italijanskega delavstva, ki se je za Jugoslavijo opredelil iz socialne, razredne izbire. Del prebivalstva je bil apolitičen in v začetku do jugoslovanskih oblasti vsaj lojalen. Ostali Italijani pa so prihod jugoslovanskih partizanov sprejeli kot novo okupacijo, še hujšo, kot je bila nemška.

Jugoslavija je v Julijski krajini sama vzpostavila vojaško zasedbeno oblast, ki naj bi omogočila kasnejšo priključitev. Hiteli so z ustanavljanjem civilnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO), zlasti v večinsko italijanskem Trstu, ki je bil ključnega pomena. Uvedli so strog nadzor nad tiskom, zborovanji ipd. in niso dovolili nobenega manifestiranja proti svoji politiki. Obenem je bilo pomembno čim hitreje vzpostaviti normalne gospodarske razmere. To ni bilo le ekonomsko in socialno, ampak tudi politično vprašanje, saj si je večina ljudi najbolj želela mirnega vsakdanjega življenja.

V prvih dneh po prihodu so jugoslovanske oblasti največ v Trstu in Gorici aretirale več tisoč ljudi. Aretirani so bili v veliki večini kmalu izpuščeni. Preostale so poslali v Jugoslavijo ali pa so bili usmrčeni in vrženi v kraške jame (fojbe). Večina je bila verjetno usmrčena med 2. in 15. majem 1945. Pred usmrtnitvijo so vsaj nekaterim sodili pred hitrim vojaškim sodiščem. Nekateri deportirani so bili ubiti pozneje ali so umrli v ujetništvu. Z območja današnje Tržaške pokrajine in Goriške pokrajine v njenih predvojnih mejah je tako umrlo največ tisoč petsto ljudi. V Koprskem okraju je umrlih verjetno manj kot sto. Poleg teh je bilo verjetno usmrčenih tudi nekaj ljudi, ki so bili na območjučasno.

Usmrčeni so bili Italijani in Slovenci, povečini sodelavci fašizma, med katere so sodili tudi pripadniki vojaških, paravojaških in policijskih enot, ki so fašistično državo simbolizirali, sami pa včasih niso bili krivi. Nekateri so bili usmrčeni zaradi pomot in osebnega maščevanja. Usmrčenih je bilo tudi nekaj italijanskih protifašistov. Glavni namen represije, ki je bila izvedena v času med vojno in mirom in pod vtisom vojnega trpljenja, je bilo kaznovanje tistih, tako Slovencev kot Italijanov, ki jih je kakor koli obremenil fašizem in sodelovanje z okupatorjem. Vendar je bil fašist, sovražnik, v jeziku takratnih jugoslovanskih oblasti tudi vsak, ki se ni strnjal z jugoslovansko zasedbo in s predvideno priključitvijo in to je bila glavna ločnica, ki je delila ljudi na "naše" in "njihove". Nekateri so bili usmrčeni po pomoti, zaradi osebnega maščevanja, nedoslednost navodil. Pri tem je prihajalo tudi do samovolje. Oblasti so sicer ukrepale proti kršilcem, a dostikrat prepozno.

Vzpostavitev dveh zasedbenih uprav

Zahodni zavezniki so se zavedali, da bi zavlačevanječasno jugoslovansko upravo spremenilo v dokončno, zato so tudi z grožnjami o uporabi oborožene sile pritiskali na Jugoslavijo, naj se umakne iz Trsta in dela Julijske krajine, kakor tudi iz Koroške in Benečije. Da bi preprečile grozeči spopad z zahodnimi zavezniki, so jugoslovanske oblasti 21. maja 1945 pristale na umik iz bodoče cone A Julijske krajine in so se odtlej pogajale o vprašanju civilne uprave. Pogajanja so se zaključila s podpisom sporazuma v Beogradu 9. junija 1945, ki je bil dopolnjen s sporazumom v Devinu 20. junija, v katerem je med drugim sporno območje poimenovano s terminom Julijska krajina, ki je postal uradni naziv med leti 1945-

Zemljevid Julijske krajine z vrisanimi mejami in mejnimi predlogi 1945-1954.

1947. Jugoslovanske enote, ki so se sredi maja že umaknile iz Benečije, so se 12. junija umaknile iz Trsta in dela Julijske krajine na območje vzhodno od demarkacijske (Morganove) črte.

12. junija 1945 je bila v coni A med avstrijsko-italijansko mejo iz leta 1915 in Morganovo črto vzpostavljena anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU), medtem ko je cona B med Morganovo črto in rapalsko mejo ostala pod upravo Vojaške uprave Jugoslovanske armade za Slovensko Primorje, Istro in Reko (VUJA). Obe zavezniški upravi sta delovali v okviru pristojnosti, ki jih predpisuje mednarodno pravo, vendar sta se med seboj bistveno razlikovali. Prva je vzpostavila sistem uprave, kakršnega je uvedla v drugih zasedenih območjih, v okviru zahodne demokracije, a obenem z vse bolj izraženim protikomunizmom. Druga pa je ob vojaški upravi vzpostavila ljudsko oblast, a ne vseh ukrepov, ki so jih nove oblasti sprejele v Jugoslaviji.

Ob koncu vojne sta se tako v Julijski krajini dokončno oblikovala dva bloka, projugoslovanski in proitalijanski, vsak s svojimi izključujočimi mejnimi zahtevami. Projugoslovanski blok, njegov politični predstavnik je bila ljudskofrontna Slovansko-italijanska antifašistična unija (SIAU), je zahteval slovensko etnično mejo, ki je vključevala tudi veliko Italijanov v mestih, v Istri pa ponekje tudi na podeželju. Proitalijanski blok, katerega politični predstavnik je bil Narodno-osvobodilni odbor za Julijsko krajino (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG), je sprva zahteval ohranitev rapalske meje, kasneje pa mejo na t.i. Wilsonovi črti, predlogu predsednika ZDA po 1. svetovni vojni, ki je bil tudi uraden predlog italijanske vlade na mirovnih pogajanjih. V projugoslovanskem taboru je bila velika večina primorskih Slovencev in precejšen del italijanskega delavstva, v drugem samo Italijani, ker se med primorskimi Slovenci nihče ni opredelil za Italijo. Šele po sklepah na mirovni konferenci so se nekateri opredeljevali za neodvisno Julijsko krajino.

Sredi leta 1946, ko so v Parizu potekala mirovna pogajanja med zavezniškimi silami in Italijo, je tržaško vprašanje prešlo v fazo, ko se je vzpostavila še tesnejša povezava med lokalnim dogajanjem in mednarodnim položajem. ZDA so se le navidezno zavzemale za ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) kot samostojne države pod okriljem OZN, medtem ko je bila glavna usmeritev njihove politike ohranitev ZVU. Umik ZVU naj bi v skladu z ameriško teorijo dominamreč pomenil okrepitev sovjetskega vpliva v Italiji in tudi v Franciji in s tem v vsej Evropi.

Cona A Julijske krajine

ZVU je v coni A Julijske krajine 11. avgusta 1945 ponovno vzpostavila star italijanski upravni sistem in nekoliko spremenjeno italijansko zakonodajo ter NOO odvzela pristojnosti. Vzpostavitev njene uprave pa ni tekla gladko, saj so na slovenskih območjih in tudi nekaterih italijanskih ljudje, ki so podpirali projugoslovanske organizacije, sodelovanje z ZVU odklonili. Zaradi njihovega odpora so NOO ponekje na podeželju ohranili delovanje vse do uveljavitve določil mirovne pogodbe septembra 1947.

Projugoslovanske organizacije, ki so ves čas delovale v skladu z navodil slovenskega vodstva, so ob ukrepih zavezniških oblasti organizirale demonstracije, proteste in stavke. Celoten potek dogovarjanj med zavezniško upravo in Pokrajinskim NOO za Slovensko primorje in Trst (PNOO) nam pokaže, da nobeden ni bil pripravljen na kompromis. Jugoslovanska stran je hotela dokazati, da je ZVU nesposobna upravljati to območje, kar naj bi bil močan argument za Jugoslavijo v mirovnih pogajanjih, ZVU pa je bila vse manj zainteresirana za udeležbo "komunistične strani", ki jo je povrh še usmerjala Jugoslavija. To njeno usmeritev je še okrepilo večje vključevanje Sovjetske zveze v vprašanja Julijske krajine po konferenci v Potsdamu.

ZVU je v coni A vsaj delno upoštevala enakopravnost jezikov, v policijo so vključili nekaj Slovencev, le-ti so se lahko obrnili na oblast, da bi avtorizirala uporabo njihovih slovenskih imen, uvedli so svobodo tiska. Največja pridobitev je bila ponovna vzpostavitev slovenskega šolstva na osnovi šolske mreže pred priključitvijo v Italijo. S tem se je položaj Slovencev nedvomno izboljšal. Ostajalo pa je dejstvo, da so bile vse to pravice, ki pripadajo manjšini, kar pa Slovenci v času pred odločitvami o novi meji v Julijski krajini niso bili, in da ZVU Slovencev v primerjavi z drugimi žrtvami fašističnega preganjanja, npr. Židi, ni enakopravno obravnavala.

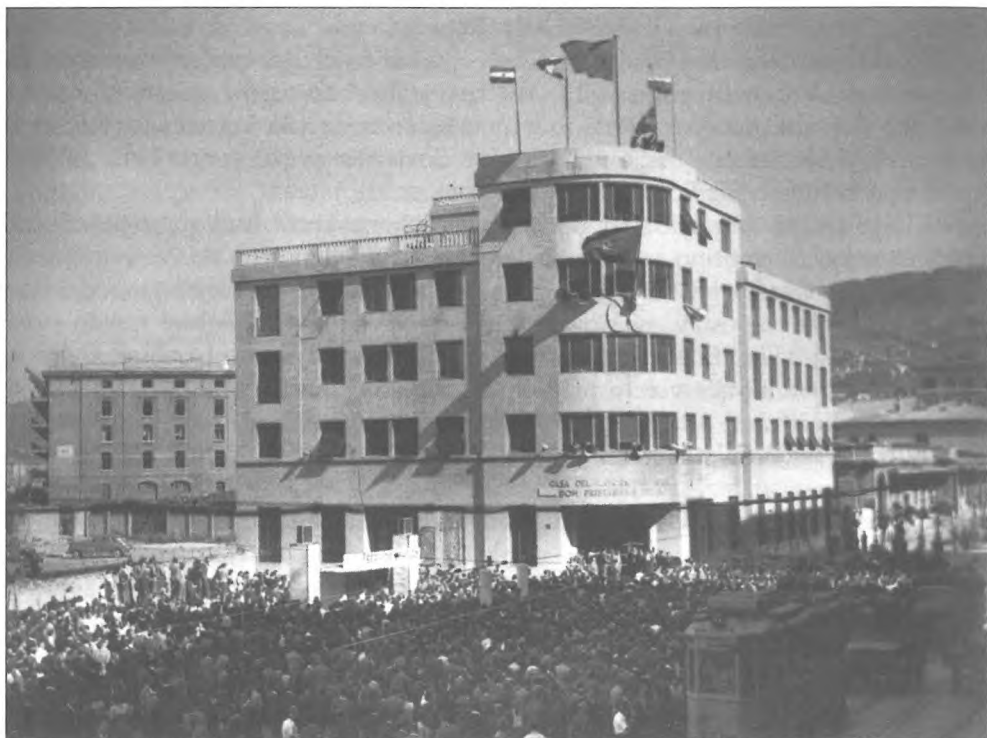
Ostri spori med ZVU in jugoslovanskimi organizacijami so bili okrog vprašanja, kdo in kako bo poučeval na slovenskih šolah. Precej učiteljev, ki so bili naklonjeni SIAU, je ZVU odpustila ali pa odklonila njihovo zaposlitev, deloma res zaradi njihovega pomanjkljivega strokovnega znanja. Ker pa je obenem odklonila tudi nekatere profesorje, je jasno, da je bilo njeno ravnanje tudi politično, posebno zato, ker je na njihova mesta nameščala slovenske politične emigrante in tako poskušala v šolah vzpostaviti ravnotežje med različnimi političnimi usmeritvami.

Veliko je bilo tudi incidentov med zavezniško civilno policijo, v katero je bilo vključenih veliko Jugoslaviji nasprotnih Italijanov, in ljudmi, ki so bili naklonjeni Jugoslaviji. Do enega najhujših je prišlo 10. marca 1946 v Škednju, potem ko je civilna policija zahtevala odstranitev jugoslovanske zastave na cerkvenem zvoniku, kar so ljudje poskušali preprečiti. Pripadniki policije so streljali v množico in dva demonstranta ubili. Po demonstracijah ob obisku mednarodne razmejitvene komisije (komisija je v skladu s sklepom sveta zunanjih ministrov spomladi 1946 na terenu ugotavljala narodnostno stanje) od 24. do 28. marca 1946, ki so bile tudi izbruh italijanskega šovinizma in nasilja, je bilo samo v Trstu zaprtih več kot štiristo jugoslovanskih demonstrantov. Veliko incidentov in tudi oboženih spopadov je bilo na podeželju.

Obdobje med junijem 1945 in pomladjo 1947 je bil v coni A čas množičnih demonstracij, manifestacij in stavk. Oba bloka sta tako manifestirala zahtevo za pripadnost eni ali drugi državi, ki je bila često razumljena, kot preberemo na letaku CLNG, kot vprašanje življenja ali smrti.

Proitalijanski blok je bil sicer razcepljen na različne politične stranke, ki pa so ohranile skupen CLNG. Politične in ideološke razlike med njimi so se umaknile skupnemu cilju, ohranitvi Italije. To je bila tudi stična točka z italijansko desnico, ki jo formalno sicer niso sprejeli v CLNG, je pa nanj v zaostrenem boju za meje

imela vedno večji vpliv. Tako so italijanski demokrati in antifašisti vse prevečkrat molčali ob napadih neofašističnih skupin na Slovence in Jugoslaviji naklonjene Italijane.

Ena od številnih manifestacij pred Domov pristaniških delavcev v Trstu, v katerem sta imeli sedež KP Julijske krajine (KPSTO) in SIAU. Na zgradbi vihrajo jugoslovanska, slovenska, partijska in italijanska zastava z rdečo zvezdo.

Projugoslovanski blok je predstavljala SIAU, ki je v okviru slovensko (slovansko)-italijanskega bratstva poskušala združevati obe ključni opredelitvi, na osnovi katerih so se ljudje odločali za Jugoslavijo, narodno in razredno. Glavni poudarek njenega programa je bil enotnost Julijske krajine in njena priključitev k Jugoslaviji. V resoluciji 30. septembra 1945 sta se SIAU in Komunistična partija Julijske krajine (KPJK) opredelili v skladu s Kardeljevim predlogom tudi za Trst kot sedmo jugoslovansko republiko.

Med vojno so tudi zaradi nevarnosti, da bi nasprotniki OF med Slovenci, če bi ta zapostavila slovensko narodno vprašanje, lahko dobili prevladujoč vpliv med Primorci, postavili slovensko narodno vprašanje obenem z osvoboditvijo na prvo mesto. V prvem povojnem obdobju pa je vodstvo projugoslovanskih organizacij reševanje slovenskega narodnega vprašanja često podredilo zahtevam, ki so jih postavljali Italijani, ki so bili naklonjeni priključitvi k Jugoslaviji in ki so imeli možnost izbire. S sklicevanjem na narodnostne pravice Jugoslavija tudi ni mogla zahtevati Trsta z večinsko italijanskim prebivalstvom, zlasti ker zahodne sile niso sprejemale razlage, da zaledje določa pripadnost mesta.

To je vplivalo na razpoloženje med Slovenci, predvsem med tistimi, ki so se SIAU priključili zaradi svojega narodnostnega in ne ideološkega prepričanja. Ekskluzivizem v skladu s parolo, da kdor je povsem ne podpira, je nujno sovražnik, je sčasoma odvrnil od sodelovanja s SIAU mnoge, ki niso bili komunisti, so pa cenili OF in tudi komuniste zaradi partizanskega boja. Naklonjenost do SIAU in nove Jugoslavije so zmanjševali ukrepi, ki jih je izvajala Ozna, kot so bile ugrabitve ljudi, največ političnih emigrantov, in šikaniranje nekaterih tudi lojalnih duhovnikov. Vendar so tisti, ki so nasprotovali novim slovenskim oblastem, med njimi tudi del duhovščine, do odločitev o novih mejah nastopali v okviru neformalnih skupin in niso ustanovili posebnih strank.

Kljub temu pa lahko ocenim, da je SIAU med leti 1945-1947 nedvomno uživala podporo večine Slovencev, večjo v Tržaškem okrožju, kjer so ji bili naklonjeni tudi skoraj vsi slovenski duhovniki, nekoliko manjšo na Goriškem. Podpirala jo je tudi večina italijanskega delavstva.

V pričakovanju nove razmejitve je največ v prvi polovici leta 1947 več tisoč Slovencev zbežalo iz dela cone A, ki je nato pripadel Jugoslaviji, in cone B, na območje pod upravo ZVU. Bežali so tisti, ki so se bali ponovitve aretacij iz leta 1945, nasprotniki OF, tisti, ki so nasadali propagandi in največ mladina, zlasti kmečki sinovi, ki so bežali pred služenjem vojaškega roka in v upanju na dobro zaposlitev. Večina je odšla naprej v Avstralijo in Ameriko.

Cona B Julijske krajine

Cona B je bila v pristojnosti VUJE. Vendar je bil že takrat kot cona B Slovenskega primorja slovenski del ločen od hrvaškega na osnovi razmejitve, po kateri (z nekaj manjšimi popravki) teče današnja meja med Slovenijo in Hrvaško. Civilno upravo je v coni B Slovenskega primorja izvajalo Poverjeništvo PNOO.

Cona B Slovenskega primorja je obsegala dve različni območji. Eno je bilo tisto, ki je bilo na osnovi mirovne pogodbe z Italijo 15. septembra 1947 skupaj z delom cone A priključeno takratni Ljudski republiki Sloveniji. Tam Italijanov pred letom 1918 dejansko ni bilo. Na tem območju je velika večina Slovencev v pričakovanju priključitve k matici podprla jugoslovanske oblasti in so civilne slovenske oblasti že pred formalno priključitvijo delovale nemoteno.

Povsem drugačen je bil položaj v Koprskem okraju, kjer so živeli avtohtoni Italijani, ki so v mestnih središčih Kopra, Izole in Pirana bili v veliki večini. Ločnica med italijanskim mestom in slovenskim zaledjem je bila v Istri ostro začrtana, medtem ko so drugje Slovenci v Julijski krajini tudi v mestih pred letom 1914, deloma pa tudi kasneje, predstavljali pomemben sloj.

Civilna, deloma pa tudi vojaška uprava sta v coni B sicer delovali podobno kot oblasti v Jugoslaviji, a z nekaterimi omejitvami, ki so jih postavljala mednarodna določila za zasedbena območja. Jugoslovanske oblasti so tudi tam sprejemale nekatere ukrepe za izgradnjo nove ljudske oblasti, ki so bili "razredni", medtem ko, za razliko od fašizma, ni bil uveden noben ukrep, ki bi bil usmerjen proti drugemu narodu. Res pa je, da so ti ukrepi zaradi njihove socialne sestave Italijane bolj prizadeli kot Slovence in Hrvate.

Jugoslovanske oblasti so sprejele ukrepe o upravi premoženja, ki je ostalo brez lastnika in zaplembo imetja osebam zaradi sodelovanja z okupatorjem ali izdajstva. V Koprskem okraju so v začetku junija 1946 odpravili kolonat in uvedli zakupne odnose, v času priprav na ustanovitev STO decembra 1946 pa sprejeli odlok o agrarni reformi. V ostalem slovenskem delu cone B je bil zakon o kolonizaciji in agrarni reformi uveljavljen šele po priključitvi septembra 1947. Nacionalizacija je bila v delu cone B, ki je bil priključen Jugoslaviji septembra 1947. leta, izvedena šele po priključitvi, v Koprskem okraju, ki je postal del cone B STO, pa tudi takrat ne. Italijanska zakonodaja je ostala v veljavi, vendar je bila v nekaterih določilih ukinjena ali zamenjana z jugoslovansko.

Politično so bili ljudje organizirani v SIAU in KPJK ter v začetku tudi v nekaterih drugih strankah. Delovale so nekatere proitalijanske ilegalne organizacije, največ pod okriljem Narodnoosvobodilnega odbora za Istro (Comitato di liberazione nazionale Istriano, CLNI), ki je imel sedež v Trstu.

VUJA je posebej izpostavila, da se morajo spoštovati pravice Italijanov, kot so bile šole, kultura, dvojezičnost, pa tudi proporcionalna udeležba različnih narodov v lokalni oblasti. Kljub tem usmeritvam in sprejeti politiki slovensko (slovansko)-italijanskega bratstva pa je na terenu prihajalo tudi do šikaniranja Italijanov kot takih, kar je bilo v veliki meri posledica dejstva, da je veliko tamkajšnjih Italijanov podprlo fašizem. Obenem je bilo ravnanje VUJE in civilnih oblasti velikokrat v smislu parole Kdor ni z nami, je proti nam in ga je bilo zato treba onemogočiti. Ljudi so pričeli deliti na naklonjene - Slovence in "poštene demokratične Italijane" ter nasprotno, ki se posplošeno imenujejo fašisti. Da bi onemogočili tiste, ki so nasprotovali jugoslovanskim oblastem, marsikdaj niso izbirali sredstev. Aretirali so, odpuščali, odvzemali civilne in politične pravice, ovirali prehode ljudi v cono A.

Nezadovoljstvo Italiji naklonjenega prebivalstva je v Kopru izbruhnilo ob uvedbi t. i. jugolire konec oktobra 1945. Jugoslovanske oblasti so pripravile okoliške prebivalce, da bi stavko "razbili". V spopadih med stavkajočimi in nasprotnimi sta bila dva stavkajoča ubita, enega od njiju naj bi množica "dobesedno pomendrala". Mestni komite KPJK v Kopru je bil razpuščen, ker so ga obdolžili, da je pomagal organizirati stavko.

1947-1954

Po določilih mirovne pogodbe z Italijo, podpisane 10. februarja in uveljavljene 15. septembra 1947, je Jugoslavija dobila dotedanjo cono B, razen območja, ki je bilo vključeno v STO, in del cone A Julijske krajine. Ljudska republika Hrvaška si je priključila velik del hrvaških in etnično mešanih območij v Istri, na otokih Cres in Lošinj, Reko in Zadar. Ljudska republika Slovenija si je priključila dele Primorske in Notranjske, kjer pa so pred Rapallom živeli le Slovenci. Etnično mešana območja ob svoji zahodni meji se je Slovenija priključila šele z londonsko Spomenico o soglasju leta 1954. Obenem pa je v skladu z določili mirovne pogodbe v Italiji ostajala močna slovenska manjšina na Goriškem, v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini, po določilih Spomenice pa Slovenci na Tržaškem.

Svobodno tržaško ozemlje

Mirovna pogodba je v 21. členu opredeljevala ustanovitev STO, v prilogah pa njegovo ureditev. STO je imelo 738 km² in nekaj nad 300.000 prebivalcev, Italijanov, Slovencev in Hrvatov. Stalni statut je opredeljeval, da je demilitarizirano in nevtrarno, s svojo valuto. Vsem prebivalcem so bile zajamčene človekove in državljanske pravice, uradna jezika sta bila italijanski in slovenski in v določenih pogojih hrvaški. Za red in varnost v STO je jamčil Varnostni svet OZN.

STO je do imenovanja guvernerja ostajal pod upravo zavezniških vojaških poveljstev, in sicer v coni A (Trst z okolico) anglo-ameriške ZVU in v coni B (Koprski in Bujski okraj) VUJA. Kljub sklepom mirovne konference do imenovanja guvernerja v naslednjih letih ni prišlo. To je ustrezalo zahodnim zaveznikom, ki so lahko obdržali v coni A svoje vojaške enote, Italiji, ki je upala, da bo lahko s pomočjo zaveznikov obdržala celoten STO. Po drugi strani pa je dejstvo, da STO ni zaživelo, ustrezalo tudi Jugoslaviji, ki je vse bolj krepila svojo navzočnost v coni B in jo postopoma vključila v jugoslovanski sistem.

Odnos zahodnih sil do vprašanja STO se je spremenil po objavi resolucije Informbiroja junija 1948, ko so se postopoma otoplili prej sovražni odnosi z Jugoslavijo, ki je zanje postajala strateško pomembna. Prepričanje, da je delitev obeh con med dve sosednji državi (z manjšimi mejnimi popravki) neizbežna, se je vedno bolj krepilo tudi med jugoslovanskimi politiki. Z njegovo delitvijo bi Sloveniji zagotovili izhod na morje in vsaj v coni B onemogočili vpliv italijanskega kapitala, kakor tudi informbirojevskega gibanja. Rešitev vprašanja je pospešila t.i. tržaška kriza oktobra 1953, ko so zahodne sile razglasile odločitev, da cono A predajo italijanski upravi. Pogajanja so se končala 5. oktobra 1954 s podpisom Spomenice o soglasju v Londonu, ki je razdelila STO med Italijo in Jugoslavijo. ZDA, Velika Britanija in Francija so obenem zagotovile, da v bodoče ne bodo podpirale nadaljnjih italijanskih ozemeljskih zahtev. Ker je bila Spomenica v bistvu revizija mirovne pogodbe, je na papirju ohranjala STO in s tem "začasno" razmejitev med cono A in B. Dokončno je bilo vprašanje urejeno z osimsko pogodbo leta 1975.

Cona A STO

ZVU je od leta 1949, ko so proitalijanske stranke zmagale na občinskih volitvah v Trstu, obenem pa je vse bolj dozorevala odločitev o razdelitvi STO, vse več pristojnosti v coni A STO prepuščala civilni upravi, ki je bila v rokah Italijanov. Takšna politika ZVU je omogočila, da je le-ta Slovincem sistematično zmanjševala pravice. Načrtno so uvajali italijansko zakonodajo, v kateri ni bila predvidena zaščita jezika in posebna zaščita slovenskih interesov, Slovenci so bili zapostavljeni v gospodarstvu, slovenščina je bila v tržaškem mestnem svetu formalno prepovedana, čeprav je bila enakopravnost slovenskega jezika zajamčena v statutu STO. Izvajali so prisilno ekspropriacijo slovenske zemlje, na katero so naseljevali iz Istre priseljene Italijane. Italijanskim optantom so priznavali stalno bivališče, medtem ko so Slovence, ki so emigrirali v času fašizma, obravnavali kot jugoslovanske državljane. Vse to je spreminjalo etnični sestav cone A.

Z mirovno pogodbo je glavna dejavnost, boj za meje, ki je notranje povezoval oba med seboj nasprotujoča si politična bloka, prenehal. Znotraj obeh je prišlo do odkritih razhajanj. Del Slovencev, ki so ostali v coni A STO, se je priključil novim političnim strankam (med njimi je bila najmočnejša Slovenska demokratska zveza), ki so zagovarjale zahodno demokracijo in ostro nasprotovale takratni Jugoslaviji. Drugi del je ostajal zvest SIAU, ki je ohranila tudi večinsko podporo med tržaškim italijanskim proletariatom. Odločilni udarec je bila zanjo resolucija Informbiroja junija 1948, ko se je velika večina dotlej projugoslovansko usmerjenih italijanskih delavcev, a tudi slovenskih levičarjev, opredelila za Sovjetsko zvezo. Od 4000 članov partije jih je v projugoslovanski ostalo 500. To je bil zlom jugoslovanske politike v coni A in konec politike slovensko-italijanskega bratstva. Odtlej sta v coni A sicer obstajali dve KPSTO, a projugoslovanska nekaj let po IB ni imela skoraj nobenega vpliva.

Proitalijanski blok, tudi dotlej ne povsem homogen, se je razdelil v levoico, desnico in sredino. Za skupni program so se sicer združevali v Zvezo sporazuma in tudi zmagali na občinskih volitvah v Trstu junija 1949, vendar so bile razlike med vodstvi različnih strank vse močnejše. Velik vpliv so imeli iz Jugoslaviji priključenih območij priseljeni Italijani, med njimi zlasti CLNI, pa tudi neofašisti.

V coni A STO so bile močne tudi različne independentistične struje, ki so se zavzemale za ohranitev STO. Njegovo ohranitev so od mirovne pogodbe podpirali tudi Slovenci, saj je bila izbira za Jugoslavijo nerealna, in tudi informbirojevska KP STO. Zadnja je, da bi ohranila podporo slovenskih članov in volilcev, zagovarjala dvojezičnost, slovenske šole itd.

Cona B STO

Zlasti od leta 1949, ob spremenjenem mednarodnem položaju in ob vse bolj jasni odločitvi o delitvi obeh con, so jugoslovanske oblasti uvajale ukrepe, ki so cono B vse bolj vključevali v jugoslovanski sistem. Že pred letom 1949 močna gospodarska navezanost na Jugoslavijo se je še okrepila po zamenjavi jugolir z dinarji julija 1949 in nekaterimi drugimi ukrepi. Takoj po londonski konferenci leta 1952, na kateri so zahodne sile dale Italiji velike pristojnosti v coni A, so ukiniteli potne liste za potovanje v Jugoslavijo, odprli filiale Narodne banke, izenačili državljane FLRJ v coni B z državljani STO itd.

Civilna uprava je delovala v okviru ljudskih odborov. Že avgusta 1947 so bila z odlokom Istrskega okrožnega ljudskega odbora uvedena ljudska sodišča, podobna tistim, ki so delovala v Jugoslaviji. Vsi trije jeziki so bili enakopravni, upravno in sodno poslovanje je bilo v jezikih strank. Prav tako naj bi bila zagotovljena nacionalna pariteta v oblastnih organih in v političnih organizacijah. Poleg dotlej edine politične stranke KPSTO in SIAU, sta bili sicer ustanovljeni independentistična in socialistična stranka, ki pa sta bili povsem pod vplivom partije.

Italijansko prebivalstvo je ohranilo kulturne ustanove in dobilo nekatere nove (med njimi leta 1949 radio), ohranilo šole, a z ideološko prilagojenim programom. Uradno je bila sicer zajamčena svoboda zborovanja in javnih shodov, popolna svoboda verskega, političnega in sindikalnega združevanja in udejstvovanja, ven-

dar pod edinim pogojem, da njihov program in izvajanje le-tega ni bilo v nasprotju z zakonitimi predpisi. To pa je dejansko pomenilo prepoved vsega, kar ni bilo v skladu s politiko priključitve k Jugoslaviji in graditvijo socializma.

Veliko Italijanov v coni B je v jugoslovanskih oblasteh še vedno videlo vsiljivca, okupatorja, in ohranjalo stare predsodke proti "manjvrednim Slovanom", ki so postali "gospodarji". Italijani so se počutili ogrožene tudi zato, ker se je vedno več Slovencev priseljevalo v doslej skoraj izključno italijanska mesta. Za veliko Italijanov je bilo moteče tudi uvajanje dvojezičnosti.

Spremenila se je tudi politika jugoslovanskih oblasti, ki so dotlej zaradi različnih vzrokov poskušale zadržati italijansko prebivalstvo. Zlasti v letih po IB je bilo odseljevanje Italijanov, pa tudi vseh drugih, ki so bili kakorkoli povezani s cono A in Italijo ali nasprotni novim oblastem, dobrodošlo, saj je olajševalo proces priključitve. Zato so sprejemali ukrepe, ki so oteževali položaj tistih, ki so se čutili povezane z Italijo ali cono A. Oblasti so sicer še naprej pazile na pariteto v organih, ki pa so jo le stežka zagotavljale, predvsem z Italijani, ki so se priselili iz cone A in Italije, kjer so bili preganjani zaradi sodelovanja v osvobodilni borbi ali v projugoslovanskih organizacijah po njej. Posebno težko je postalo zagotavljanje etnične zastopanosti v času po IB, ko se je od Jugoslavije odvrnilo tudi veliko dotlej naklonjenega italijanskega delavstva. Podobno kot v Jugoslaviji so ovirali tudi delovanje cerkve, kar pa je v očeh Italijanov dobivalo poseben pomen, ker so bili italijanski duhovniki izrazito protijugoslovansko usmerjeni in so imeli velik vpliv med prebivalstvom. Ob volitvah v okrajne ljudske odbore 16. aprila 1950 so izvajali pritisk na ljudi, naj se volitev udeležijo.

Italijani so se iz Koprškega okraja začeli bolj množično izseljevati šele po oktobru 1953. Tako je v času od 5. oktobra 1953 do 31. decembra 1956 odšlo 16.062 oseb, od tega 13.882 italijanske narodnosti. Skupaj se je v vsem povojnem obdobju do konca leta 1956 iz Koprškega okraja cone B izselilo okrog 25.000 ljudi. Slovence je deloma odtegnilo nezadovoljstvo z življenjem, deloma pa tudi inercija množični odhodi. Odselitve so bile tudi posledica močne iredentistične propagande raznih italijanskih organizacij in političnih strank, za katere je bil tisti, ki je ostal, izdajalec italijanstva. Pomembno vlogo pri odločitvi za odselitev je igrala navezanost na Trst in občutek, da je to zadnja priložnost, kajti zatem se bo spustila "železna zavesa".

Jugoslovanske oblasti so kmalu spoznale, da je izseljevanje, ki ga v tako množičnem obsegu očitno niso pričakovale, zanje pomenilo veliko gospodarsko škodo, saj ljudi niso mogle nadomestiti. Škoda pa je bila tudi politična. Tako so poskušali ljudi prepričati, naj ostanejo, a večinoma je bilo že prepozno. V Koprškem okraju je 28. februarja 1957 ostalo še 3078 Italijanov.

Italija

Na območju, ki je po letu 1947 ostalo v okviru Italije, so imeli Slovenci različen položaj. Slovenci na Goriškem, razcepljeni v več strank (Demokratsko fronto Slovencev, Slovensko demokratsko zvezo, Komunistično partijo Italijo), kljub obvezi Italije v mirovni pogodbi in ustavi niso dobili posebnega statuta. Italija je namreč uporabila argument, da Slovenci nimajo strnjene večinske

naselitve. Slovincem so ostale šole, ki jih je obnovila že ZVU, in svoboda tiska. Druge pravice manjšin pa so bile okrnjene, obenem pa je bilo delovanje slovenske manjšine često predmet napadov nacionalističnih sil. Območje je bilo na eni strani izpostavljeno precej močnemu izseljevanju, tudi iz gospodarskih razlogov, na drugi strani pa načrtnemu priseljevanju italijanskih Istranov, a tudi precejšnjemu ilegalnemu priseljevanju Slovencev, ki pa niso dobili državljanstva, niti niso smeli obiskovati slovenskih šol.

Slovincem v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini pa italijanske oblasti niso priznavale njihove nacionalnosti, čeprav so jo navajali v raznih poročilih, pa tudi v popisu prebivalstva 1921. leta. Glavni argument je bil, da naj bi, razen redkih, ki naj bi bili v službi Jugoslavije, gojili popolnoma italijanska čustva. Preklicana ni bila prepoved o uporabi slovenskega jezika v cerkvi pri pridigi, verskem pouku in petju. Nadaljevalo se je tudi nasilje, ki je vladalo v teh krajih vse od konca vojne. Trikoloristi, ki so prevzemali različna imena, so izvršili vrsto zločinov, požigali hiše aktivistov, pretili s smrtjo, zažigali sedeže Demokratične fronte Slovencev, prišlo je tudi do nekaj umorov. Italijanska vlada je obstoj paravojaških enot zanikala, čeprav so ga vodili oficirji italijanske vojske. Vsi napadi so ostali nekaznovani.

Območje je bilo gospodarsko nerazvito in zapostavljeno, zato je bilo veliko brezposelnih. Mnogi so bili zaradi preživetja prisiljeni zapustiti te kraje, v posameznih vaseh se je število ljudi zmanjšalo za 20%. Kljub temu se je slovenska zavest utrjevala. Pomembno narodnobuditeljsko vlogo so imeli slovenski duhovniki, skoraj edini slovenski izobraženci, in so bili zaradi svojega delovanja ožigotani za filokomuniste in izpostavljeni napadom šovinistov.

LITERATURA

- Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1961.
Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975: zbornik. Trst 1977.
- Bogdan C. Novak: Trieste 1941-1954. Milano 1973 (ponatis Milano 1996).
Storia di un esodo: zbornik. Trst 1980.
- Jože Pirjevec: Tržaški voz. Trst 1985.
- Gianpaolo Valdevit: La questione di Trieste 1941/1954. Politica internazionale e contesto locale. Milano 1986.
- Nevenka Troha: Politika slovensko-italijanskega bratstva. Ljubljana 1998.